

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА ВРЕДНОСТИ И ВРЕДНОСНИХ ОРИЈЕНТАЦИЈА МИГРАНАТА

Сажетак: Миграција је феномен стар колико и људско друштво. Међутим, данас овај феномен добија потпуно нове димензије. Савремено друштво карактеришу глобални миграциони токови који укључују широко подручје земаља порекла, транзита, земаља одредишта, али и најразличитијих група миграната. Главни циљ овог рада је да се укаже на значај проучавања овог феномена из културолошке перспективе, пре свега кроз анализу вредности и вредносних оријентација, те њихових промена. Вредности имају велики утицај на доношење одлука и понашање појединца. На основу њих људи знају шта треба, а шта не треба да чине, како да се прилагоде животу у одређеној средини. Новије студије показују да вредности нису тако стабилне како се раније мислило, тако да осим што су једна од основних карактеристика личности, уједно могу бити и показатељи и предиктори стања у друштву. Због тога је разумевање вредносних оријентација миграната и начина на који се оне мењају кључно, не само због добробити самих миграната, развијања мултикултуралне средине и раста међуетничке и верске толеранције свуда у свету, већ и због разумевања друштвених промена уопште.

Кључне речи: миграције, вредности, вредносне оријентације, савремено друштво.

Увод

Миграција се односи на просторну покретљивост или просторну мобилност становништва. Она представља универзални феномен који се јављао у свим друштвима и у свим временима. Процес миграције је и квалитативно и квантитативно хетероген процес. Може се говорити о економским, политичким, здравственим и индивидуално – психолошким миграцијама (Голубовић, Кицошев, 2004). Овај процес може укључивати индивидуу која се сели због студија, која тражи боље запослење, која

покушава да побољша своју будућност, која избегава политичке или религијске прогоне, или која се сели због брака. Таква индивидуа се може кретати самостално или у групи због војних, политичких или економских разлога. Процес миграције може се тицати породице или групе породица које траже боље услове живота у другој земљи или теже да се придруже другим члановима породице који су се већ одселили (Grečić, 2003). Може бити важан и за студенте, антропологе, дипломате, музичке и филмске звезде и слично, односно за све оне који се селе из једне земље у другу на краће или дуже периоде. Таква лепеза искустава и разлога указује да је процес миграције екстремно хетероген, те да се неће сви мигранти сусрети са истим искуствима пре и после миграције (Bhugra, 2004a).

Миграција је врло комплексан феномен и сам мигрант пролази кроз серију фаза прилагођавања и одговора на велики број стресора повезаних са припремом, самим процесом мигрирања и прилагођавања након миграције (Bhugra, 2004a). У том смислу, Бугра и Бекер (Bhugra, Becker, 2005) истичу да процес миграција можемо оквирно сагледати кроз 3 фазе које нису међусобно искључиве и могу се преклапати. Прва фаза је премиграторна и она уључује одлуку да се крене и припрему за полазак. Друга фаза, миграторна, односи се на физичку релокацију индивидуа из једног места у друго. Трећа фаза, постмиграција, дефинише се као апсорпција имигранта у социјалне и културне оквире новог друштва. Друштвена и културна правила, норме, и нове улоге се могу учити у овој фази.

Постоји пуно литературе о томе како мигрантско искуство утиче на мигранте у смислу здравља, запослења, образовања и едукације, учења језика и илегалних активности (Antecol, Bedard, 2006; Warner, 2005; Williams, Thornton, Young-DeMarco, 2014; Bell, 2014). Међутим, недовољно се зна о вредностима и вредносним оријентацијама миграната и начинима на који се оне мењају.

Вредности као интегративна компонента културе

Вредности и вредносне оријентације су важан предмет проучавања јер њихово разумевање омогућава разумевање света. Оне представљају оријентире, на основу којих људи знају шта треба, а шта не треба да чине, те како да се прилагоде животу у одређеној средини. Људи развијају своје вредности, мотивације и навике кроз процес социјализације, те апсорбују културне норме од рођења па до краја живота (Cheng, 2000).

Гари Вивер (Weaver, 1999) верује да је култура као ледени брег. Врх тог леденог брега је његов најмањи део. Већина брега је потопљена, те је и невидљива. У том смислу, оно што је лако споља видљиво код људи, као што је понашање појединаца, јесте у ствари најмањи део културе. Највећи део, како је он назива – унутрашња култура – сакривен је. Он је у самим људима. Ова унутрашња култура обухвата начин размишљања и доживљавања света око нас. Она садржи вредности и веровања несвесно усвојена током одрастања у одређеној културној средини. При сусрету индивидуа из различитих култура, долази до „судара ледених брегова“.⁴⁴ Прво што се уочава јесте разлика која је видљива, очигледна; то је разлог зашто појединци који се нађу у таквој ситуацији почињу да брину нпр. о специфичном начину поздрављања или другачије начину облачења. На том нивоу „судара брегова“ појединцима је прилично лако да се прилагоде. Проблем прилагођавања долази до изражаја тек када почне да се испољава до тада скривена, унутрашња култура (изражена у основним културним вредностима). При сусрету са другом културом могућа су три најопштија модела понашања – кретања према стимулусу, окретање против стимулуса и склањање од стимулуса, односно друге културе (Вагу, 2005).

Култура се учи и преноси кроз генерације. Она у себе укључује веровања и вредносни систем друштва и представља оно што је заједничко и што повезује људе у заједницу. Бери (Вегу, 2005) истиче да компоненте културног идентитета битне за процес прилагођавања индивидуе другој култури укључују религију, језик, слободне активности (забаву), прехранбене и куповне навике, чему додаје и когнитивни стил, обрасце понашања и ставове. О тим компонентама културе говоре и Бугра и Бекер (Bhugra, Becker, 2005) те наводе религију, обреде иницијације, језик, прехранбене навике и слободне активности истичући да су ове компоненте посебно битне код миграната. Наиме, религијски ритуали и веровања, чак и ако се не практикују у одраслом добу чине један од кључних елемената културног идентитета индивидуе. Религија има способност да очува вредности у оквиру заједнице и негује осећај припадности. Обреди иницијације су такође важан елемент културног идентитета с обзиром на то да обављање оваквих ритуала често одређује колико ће појединац бити прихваћен у одређеној културној групи. Језик је, као што је општепознато, културални маркер, што се може рећи и за прехранбене навике, различите табуе и симболизам који их прати. Слободне активности, које укључују музику, филмове, спортове, књижевност, такође су важне компоненте. Оне посебно долазе до изражаја у случају миграната који се, захваљујући њима, осећају и даље припадницима културне

⁴⁴ Превод Ј. Д.

средине из које потичу иако живе у некој другој културној средини. А оно што чини срж свих ових компоненти културног идентитета је систем вредности. Вредности су језгро саме културе или како их Хофстед (Hofstede, 1991) назива „софтвер ума“ (енг. *software of the mind*).⁴⁵ У том смислу, вредности се могу посматрати као битне компоненте културе, али и као битне компоненте личности, њене менталне структуре. Вредности су, дакле, интегративан појам и доприносе целовитијем сагледавању сложених друштвених и психичких појава, укључујући и најопштије као што су култура, друштво, личност (Пантић, 1990).

Вредности су један од основних фактора структуре личности и једна од упечатљивијих људских карактеристика. Оне представљају својеврстан психолошки и друштвени феномен и одувек су привлачиле пажњу теоретичара и истраживача. Већи интерес за њихово проучавање јавио се у друштвеним наукама у другој половини XX века. Вредности и вредносне оријентације налазе се међу појмовима који су врло често разматрани у друштвеним наукама и придаје им се веома широк опсег значења.

О вредностима и вредносним оријентацијама

Вредност као термин употребљава се у свакодневном животу. Овај појам се врло често користи без неког посебног претходног познавања њиховог садржаја и обима. Вредности се помињу у свим аспектима и сегментима друштва и односе се на све аспекте постојања појединаца, друштвених група и друштва у целини (јавни живот, образовање, политика, власт, култура, спорт и друго) (Аларгић, 2012). Постоје вредности које преферира сваки појединац. У такве вредности најчешће убрајамо: породичне вредности, традиционалне вредности, „праве“ вредности, вредности које прихвата појединац, вредности које се промовишу и прихватају у друштву и слично (Микановић, 2013). Осим што одражавају тренутне и трајне потребе, вредности представљају и својеврсна интернализвана виђења пожељног, у складу са општим друштвеним опредељењима и у том смислу делују као стандард понашања, односно одређују начин разрешавања конфликта и начин доношења одлука (Kluckhohn, 1962 према Hills, 2002).

Појмом вредности бавили су се многи страни и домаћи аутори. У релевантној филозофској, социолошкој, психолошкој и педагошкој литератури, постоји велики број дефиниција вредности – према неким ауторима преко четиристо дефиниција вредности и осамнаест критеријума

⁴⁵ Превод Ј. Д.

са којима се аутори суочавају покушавајући да одреде садржај овог појма (Пантић, 2005; Микановић, 2013). Вредности су апстрактна категорија преузета из филозофије (аксиологије), те као апстрактна категорија у друштвеним наукама добијају различита значења – вредносне оријентације, вредносни ставови, пожељни циљеви, диспозиције и слично (Хавелка, Кузмановић, Попадић 1996/7; Павловић, 2009). Ако се изузме филозофска традиција, вредности су првобитно у социологији и социјалној психологији интерпретиране као „уверења“ о ономе што је „пожељно“ (Бешић, 2014).

Дакле, могло би се рећи да је најважнији садржај појма вредности идеја о пожељном под чиме се подразумева осећање и мисао да је одређени циљ, стање или однос вредан напора, као и довољно значајан да га треба остварити, као и сачувати. Најчешће се појам вредност користи с намером да се њиме искаже квалитет нечега или некога, или да се оспори постојање одређене вредности код некога или у нечему (Аларгић 2012; Микановић, 2013). Вредности се некад одређују врло широко, као било који жељени циљеви и/или облици активности, а некада прилично рестриктивно, само као идеја о пожељном. Према речничком значењу (Требјешанин, 2004) вредности се одређују као најопштије веровање о томе шта је и колико нешто добро, пожељно, корисно и шта би требало да буде циљ људских напора (позитивна вредност), односно о томе шта је непожељно и недопустиво (негативна вредност).

Рокич (Rokeych, 1973 према Стјепановић-Захаријевски, Гавриловић, 2009) сагледава вредности као „концепције пожељности“ и истицање онога што је лично и социјално важно. Дакле, вредности изражавају пожељност одређених објеката, ситуација или понашања, или доживљавање исправног и неисправног, доброг и лошег, пожељног и непожељног. То су трајна веровања да су одређени начини понашања или крајња стања постојања, лично или друштвено пожељнија од супротних или другачијих начина понашања или стања. Рокич је у том смислу тврдио да вредности имају примат у разумевању понашања људи у поређењу са другим диспозицијама личности, укључујући способности, као што су интелигенција и специфичне способности појединаца (Петровић, Зотовић, 2012).

Загорка Голубовић дефинише вредности као „трајније стандарде“ помоћу којих „процењујемо важност одређених појава или идеја, упоређујући различите алтернативе и опредељујући се за оне које смо, најчешће под утицајем своје културе, склони да прихватимо као пожељније, односно вредније“ (Стјепановић-Захаријевски, Гавриловић, 2009). Шварц дефинише вредности као пожељне циљеве различите важности, који делују као усмеравајућа начела у човековом животу и сматра да вредно-

сне оријентације представљају начине на који друштва и културе реагују на понашања актера (Schwartz, 1992). Пантић вредности одређује као „релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединаца (диспозиције) и група (елементи друштвене свести), формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца, које због тако приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима“ (Пантић, 1990). Кузмановић вредности одређује као „схватања (систем уверења) о лично или друштвено пожељним општим начинима понашања, врстама активности и релативно трајним стањима у природи, друштву“ (Кузмановић, 1995). По њему, вредности нужно укључују когнитивну димензију, односно, неопходно је да постоји макар делимично развијена мисао о пожељном да би се могло говорити о вредностима.

У социолошко–психолошкој литератури се понекад прави дистинкција између појма вредности и појма вредносне оријентације. Тако се под вредностима подразумевају односи према основним друштвеним идејама и нормама, односно, према релативно општим и апстрактним објектима, а под вредносним оријентацијама – општи начини деловања и понашања појединаца у различитим ситуацијама (Рот, Хавелка, 1973). „Чини се да, када се говори о личности, прихватљивији термин представљају вредносне оријентације, а када се расправља о друштву, онда су то вредности или систем вредности“ (Петровић, Зотовић, 2012).

Извори вредности су најчешће личност појединца, култура и социјализација. Однос вредности и вредносних оријентација одређен је усмереношћу појединца на индивидуалне или друштвене вредности, а вредности су увек одређене идеалима, ставовима, проценама субјекта (Микановић, 2013). Вредности имају општији карактер и оне увек подразумевају вредносни однос појединца према некоме или нечему. Вредносне оријентације, на супрот вредностима и вредносном систему, усмеравају понашање с обзиром на то да у себи садрже опште принципе понашања и деловања у односу на одређене циљеве, док вредности у себи садрже прихваћене и пожељне идеје о друштвеним односима које људи настоје остварити (Петровић, Зотовић, 2012). Вредности се односе на пожељне циљеве, док вредносне оријентације представљају моделе понашања усмерене ка остварењу вредности. Путем вредносних оријентација, вредности се преводе из апстрактног у конкретно поље људске друштвености (Шрам, 2003).

Захваљујући вредностима и вредносним оријентацијама људи одржавају како психичку тако и социјалну равнотежу, те се лакше и брже прилагођавају друштву у коме живе. Доношење животних одлука, одређивање циљева и средстава за њихово остваривање, ставови, идеологије, евалуација, морално суђење, па и социјално понашање – великим делом

детерминисани су вредностима (Рот, 2003; Ферић, 2009 према Живковић, 2010; Аларгић, 2012; Микановић, 2013). Може се рећи да су вредности идеали којима се тежи, циљеви и визије које се настоје остварити. Да нема циљева и вредности којима тежимо не бисмо имали сврху постојања.

Релативна стабилност вредности

Друштвена димензија вредности се огледа у чињеници да се вредности формирају на индивидуалној равни, а да је тај процес формирања резултат деловања друштвене структуре и културе кроз процес социјализације. Има аутора који сматрају да су вредности, као морална уверења, најважнији елемент друштвеног живота, па је у том смислу друштвена репродукција могућа само уколико су вредности стабилне кроз време и уколико друштвено има ефикасне механизме репродукције заједничког вредносног система (Rokeach, 1973 према Williams, 1974; Пантић, 1990; Hofstede, 1991; Schwarts, 1992; Рот, 2003; Бешић, 2014).

Овај приступ истиче да су вредности у основи „диспозиције“. Као такве, оне се усвајају у ранијим фазама живота појединца и тешко су подложне каснијем утицају друштвених чинилаца чак и у ситуацијама када долази до драматичних друштвених промена (Бешић, 2014). Као релативно стабилна диспозиција, вредности имају централно место у структури личности коју снажно и трајно покрећу на одређене активности (Рот, 2003).

Рокич је указао да стабилност вредности није апсолутна, јер друштвени и лични развој не би био могућ да су вредности непроменљиве, али да ни идентитет, ни друштвена стабилност не би били одрживи да су вредности лако подложне мењању (Аларгић, 2012; Бешић, 2014). С обзиром на то да је је једна од основних карактеристика вредности њихова релативна стабилност, њихово проучавање омогућава боље предвиђање понашања него неке друге диспозиције личности (Пантић, 2003).

Манхајм такође сматра да су вредности релативно стабилне диспозиције које се формирају у одређеним фазама живота појединца. По његовом схватању, временом долази до смене генерација, а свака нова генерација живи у промењеним животним условима и услед тога уноси новине у друштвени живот. Наиме, свака генерација се развија у различитим животним условима у односу на претходну. Под дејством промењених друштвених утицаја мењају се перцепције нове генерације, па појединци који припадају овој генерацији имају другачије погледе на свет и другачије приоритете. Смена генерација је најзначајнији механизам промена у култури. Тиме Манхајм објашњава да вредности заправо јесу производ друштва, али само у оквиру одређене генерације. „Гене-

рације су, према томе, обликоване кључним социјалним, културним, економским и политичким догађајима који обликују појединце у кључном периоду њиховог развоја. Ако су припадници једне генерације у овом формативном периоду изложени ратовима, економској кризи, националним катастрофама, ова искуства ће битно утицати на њихов вредносни систем“ (Куљић, 2007; Маринковић, Ристић, 2012; Бешић, 2014). Након што се обликују, вредности постају трајне и релативно стабилне детерминанте понашања појединаца до краја живота.

Хофстед (Hofstede, 1991) је током својих истраживања закључио да су вредности релативно стабилне током времена, те да постоје изражене културне, односно националне разлике, на основу чега је закључио да су националне културе релативно стабилне одреднице за разумевање разлика у вредностима. По његовом мишљењу, савремени друштвени процеси, као што су глобализација и модернизација, утичу на вредности, али разлике између самих култура остају трајне.

Овакав приступ указује да се вредности усвајају у најранијем периоду живота, у коме индивидуа рођена у одређеном друштву бива изложена широко раширеним и укоренењим вредностима тог друштва, кроз социјалне мреже и породицу. Вредности се усвајају, развијају и мењају у младости, а потом постају све стабилније током живота појединца. Међутим, данас све више аутора пропитује схватање вредности као „релативно стабилних“ (Ingelhart, Baker, 2000; Vardi, Goodwin, 2011; Rudnev, 2014). Наиме, иако термин који се користи – релативно, упућује да се вредности могу мењати, нагласак је стављан на њиховој стабилности.

Инглхартов приступ прати Манхајмову идеју. Међутим, његова кључна теза је названа „тихом револуцијом“ јер почива на идеји да услед друштвених промена долази до промена вредности, тј. до слабљења и ерозије материјалистичких вредности и, упоредо, до јачања постматеријалистичких вредности. По његовом мишљењу, друштвене промене, које се пре свега огледају у економским променама, у ствари обликују вредности у друштву. Унапређење економије унапређује услове у којима појединци живе, што утиче на то да се мењају и потребе друштва и појединца. Промене у економији дакле, изазивају промене вредности, односно кретање од материјалистичких ка постматеријалистичким вредностима (Ingelhart, Baker, 2000; Ingelhart, 1997 према Бешић, 2014).

Руднев (Rudnev, 2014) истиче да су вредности стабилне онда када су услови живота појединца статични и када он живи у друштву које се не мења. Међутим, овакви услови, данас, у савременом друштву готово да не постоје. Данас се друштва мењају прилично брзо. У савременом свету, где су друштвене и културне промене прилично убрзане, а транспорт и миграције постали много лакши, појединци морају научити како да се носе са тим условима. Морају бити способни да промене не само

своје понашање, већ и своје ставове, али и дубље аспекте своје личности, као што су вредности. У том смислу идеја формативног периода је у противречности са брзо мењајућим друштвима и растућом потребом за адаптацијом вредности. Ово се посебно односи на мигранте који мењају свој социокултурни миље на прилично екстреман начин. Ти нови социокултурни услови могу утицати на вредности појединаца. Усвојене вредности културе из које долази, суочене са вредностима друштва у које мигрант одлази, могу бити у супротности те резултирати променом вредности појединца. На том трагу, Руднев истиче да се процес формирања вредности може поделити на три веома опште фазе. Прва се односи на генетско наслеђе, односно предиспозицију особе за одређене групе вредности. Друга фаза се односи на примарну социјализацију, док се трећа односи на доживотну социјализацију која, чини се, игра најважнију улогу код људи који се суочавају са екстремним променама социокултурних и економских услова. Типичан пример таквих особа су мигранти.

Вредности и живот у другој култури

Има студија које показују да различите врсте животних догађаја и промена могу довести до значајних промена вредносног система (Bardi et al., 2009; Hansen et al., 2014). У том смислу, миграција се може видети као врста догађаја која може драстично променити личне вредности (Goodwin et al., 2012; Bardi et al., 2014; Rudnev, 2014). Када људи мигрирају из једне нације или културе у другу они са собом носе своја сазнања, веровања, вредности. Није реткост да група насељеника задржи своје обичаје, ритуал и норме.⁴⁶ Међутим, насељавањем у другој култури, њихов културни идентитет ће се, у тежњи да развију осећај припадности, вероватно променити, те ће вредности доминантне културне групе, односно земље одредишта, превагнути (Bhugra, 2004b). Питање стабилности вредности миграната је често разматрано у оквирима Беријеве теорије акултурације (Berry, 1997, 2002, 2005). Акултурација је процес који подразумева сусрет и контакт две културално различите групе љу-

⁴⁶ Ово је посебно изражено код избеглица. Прилагођавање новој култури може бити врло тешко за њих. Мигрирање у случају избеглица није добровољно, те није ни избор самих миграната, што адаптацију и интеграцију чини још тежом. Често они и не желе да се прилагоде новој средини и новим вредностима, посебно када се она веома разликује од средине из које долазе, што удружено са честим стереотипима становништва земље домаћина чини међусобну комуникацију, прилагођавање и инклузију веома тешком.

ди. Она обухвата читав низ социо-психолошких процеса који се дешавају када се нека особа пресели у нову земљу или културу. Ови процеси укључују промене ставова, вредности, идентитета, стицање нових социјалних вештина и норми, промене референтних група и чланства, као и развој емоционалне везаности за нову средину. Психосоцијалне промене које доживљавају мигранти укључују и асимилацију – процес током кога културалне разлике нестају како се имигранти прилагођавају култури и вредносном систему земље одредишта. Овај процес често резултира асимилацијом културних вредности, обичаја, веровања и језика доминантне културне групе (Bhugra, 2004b).

Наиме, у процесу акултурације, а под утицајем жеље за одржавањем културног наслеђа и идентитета, с једне стране, и жеље за успостављањем одређеног типа односа са другом групом, с друге стране, могу се разликовати четири стратегије прилагођавања миграната (Berry, 2005); ове стратегије се различито именују у зависности од тога у односу на коју групу се посматрају (доминантну или недоминантну). Стратегије недоминантних група су интеграција, асимилација, сепарација и маргинализација, док су стратегије доминантних друштава мултикултурализам, „melting pot“, сегрегација и ексклузија. Беријева истраживања су показала да они појединци који теже ка интегративним стратегијама (у смислу ставова, идентитета и понашања) достижу виши степен адаптације. Индикатор асимилације или интеграције према Берију може бити прилагођавање или адаптација вредности. Наиме, људи ће врло вероватно прилагодити своје вредности новој социјалној средини, а то ће даље водити прихватању вредности нове средине. Прилагођавање или адаптација вредности представља промену вредности индивидуе која се догађа након преласка из једне културе у другу, а која резултира заменом вредности карактеристичним за друштво из кога долазе вредностима карактеристичним за друштво одредишта (Bardi, Goodwin, 2011; Rudnev, 2014).

Према Бенету (Bennet, 2004), постоји образац реаговања на културне разлике. У том смислу, Бенет разликује „етноцентричне“ и „етнорелативне“ етапе. Етноцентричне етапе се углавном базирају на несвесном понашању људи, а култура из које долазе се доживљава као главно референтно тело, те се на основу тога доноси процена о прихватању или неприхватању друге културе. У етнорелативним етапама сопствена култура се поставља у шири контекст других култура због чега се људи много брже и лакше навикавају на друге. У „етноцентричне етапе“ спадају негирање, одбрана, минимизација, а у „етнорелативне етапе“ прихватање, адаптација и интеграција.

Ослањајући се на Бенетов развојни модел интеркултуралне сензитивности (енг. *Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS*), Костић (2011) је 2008. године спровела квалитативно истраживање прве генера-

ције српских емиграната у Канади. Она се бавила разлозима емиграције, начинима прилагођавања канадским условима живота, очувањем националног културног идентитета. Резултати су показали да српски емигранти истичу значај свог друштвено-националног миљеа, да постоји велики број организација и институција које их окупљају и наглашавају важност очувања матерњег језика, као једног од фактора очувања националног идентитета.

Требало би додати да ранији концепти о миграцијама имплицирају једнострану путању у оквиру које мигранти усвајају културне, економске и политичке обрасце земље домаћина, истовремено губећи обрасце карактеристичне за културу из које потичу. Ово има смисла ако полазимо од претпоставке да мигранти намеравају да се трајно населе у земљу у коју одлазе и да ће имати врло мало контаката са својом земљом порекла. Међутим, овакве претпоставке данас постају ирелевантне, а могуће да је то случај и већ дуже време. Са брзим променама технологије и начина комуникације, мигранти су често део двају или више средина, свака са различитим друштвеним, културним и економским односима (Williams et al., 2014). У савременом свету све већи број миграната води двоструки или троструки живот. Веома често они говоре два или више језика и прилагођени су животу у различитим културним, политичким и социјалним срединама (Предојевић-Деспих, 2009; Динић, 2016).

Зато се данас велики број научника и истраживача окреће ка транснационалистичком приступу⁴⁷ који уводи алтернативну могућност да

⁴⁷ Транснационализам представља процес којим трансмигранти својим активностима и деловањем стварају, повезују и одржавају различите односе са друштвом порекла и друштвом пријема, стварајући на тај начин велико транснационално друштвено поље које прелази националне границе. Зато се последњих деценија развија транснационалистички приступ, који у себи синтетиче досадашње приступе истраживања миграционих токова и требало би да пружи дубљи увид и омогући детаљнију анализу начина на који савремени мигранти живе у транснационалним заједницама као један од главних теоријских оквира за разумевање савремених међународних миграција. Током деведестих и двехиљадитих година у употребу у међународној стручној и научној литератури је уведен појам „трансмигрант“ којим се настоји да се укаже на промењено схватање појма „мигрант“, мигрантске културе и идентитета, под утицајем процеса који су захватили савремени свет попут глобализације, унапређених саобраћајних и телекомуникационих веза, све веће социјалне мобилности. При томе се истичу снажни ефекти моћних агената социјализације као што су породица, социокултурна микросредина и национални медији, који утичу на вредности индивидуе чак и уколико она живи у иностранству. Појам „трансмигрант“ се односи управо на особе које карактерише таква „двострука“ или вишеструка укорененост.

мигранти стварају транснационални животни стил са посебним сетом вредности и вредносних оријентација кроз интеракцију са културама у које одлазе, интеракцију са заједницама из земље порекла и другим мигрантима. Вилијамс, Торнтон и Демарко (Williams et al., 2014) сматрају да процес адаптације мигранта у другој средини прати одређена општа правила, одређене обрасце прилагођавања. Ови аутори истичу да се промене вредносних оријентација дешавају као последица различитих искустава; да би се могло предвидети како ће се оне мењати, треба имати у виду чему се то мигранти прилагођавају. У свом истраживању вредносних оријентација миграната у компарацији са немигрантима,⁴⁸ установили су да се мигранти разликују по томе што више стављају акценат на материјална добра, мање су религиозни, а више оријентисани на породицу. Такође, установили су да временом неке вредности добијају на значају (мигранти временом постају религиознији), док значај неких вредности слаби. Промене у вредносним оријентацијама ови аутори објашњавају помоћу две промене кроз које пролазе мигранти. С једне стране, као последица специфичног, трансмигрантског животног стила, односно живота у две или више различитих култура мигранти постају отворенији према свету и друштву уопште, па и тим вредностима, што утиче на то да такве вредности бивају прихваћене (као што је на пример самосталност и одвојен живот од родитеља). С друге стране, управо тај мигрантски живот, често уме да буде усамљен и пун стреса, због чега се појединци јаче држе неких вредности, као што су религија и породица.

Гомез и Рут (Gomez, Rothe, 2004) су спровели квантитативно истраживање о вредносним оријентацијама Кубанаца који живе у Мајамију.⁴⁹ Циљ истраживања био је да се открије да ли постоје промене у вредносним оријентацијама између Кубанаца који живе у матици и оних који живе у иностранству, у овом случају Америци. Истраживање је показало да је скоро половина испитаника оријентисана на будућност, да истиче да треба делати, испољава индивидуализам чиме се уклапају у систем вредносних оријентација карактеристичних за америчко друштво. Што се тиче других димензија, највећи број испитаника је рекао да људи по

Детаљније: Portes, 1997; Berry, 2005; Предојевић-Деспић, 2009; Ковачевић, Крстић, 2011; Williams et al., 2014; Rudnev, 2014; Динић, 2016.

⁴⁸ У истраживању је коришћен репрезентативни узорак миграната из Читван провинције Непала који су емигрирали у земље Персијског залива и репрезентативни узорак немиграната из истог подручја.

⁴⁹ Узорак је чинио 171 испитаник кубанског порекла који живи у Мајамију, старији од 18 година. За испитивање вредносних оријентација користили су модификовану Калкхонову и Стродбекову (Kluckhohn, Strodtbeck, 1963) скалу вредносних оријентација.

природи нису ни добри ни зли, а да међу људима односи треба да буду хијерархијски уређени чиме се не уклапају у стандард вредносних оријентација америчке културе. Ови аутори истичу да је разумевање разлика у вредносним оријентацијама основа за успешно одржавање веза између ове две групе Кубанаца.

Још једно истраживање које треба споменути је истраживање вредносних оријентација казахстанске дијаспоре спроведено с намером откривања разлика у вредносним оријентацијама људи који живе у матици и који живе у дијаспори.⁵⁰ Резултати су показали да међу припадницима дијаспоре расте религиозност. Неке од важнијих вредности су породица и материјално богатство. Високо место у хијерахији вредности заузима заједништво, те их карактерише тежња за успостављањем равнотеже и јачих веза са матицом. Аутори истичу да је упознавање разлика у вредносним оријентацијама од значаја за очување језика, националне културе и националног идентитета не само миграната, већ читавог становништва Казахстана (Sakhieva, et al., 2015).

Руднев (2014) је спровео истраживање са циљем да истражи променљивост вредносних оријентација миграната.⁵¹ Резултати истраживања показали су да постоји већа корелација вредности миграната са њиховом тренутном социокултурном средином у односу на социокултурну средину из које потичу. Руднев је ове резултате узео као доказ да се вредности појединаца могу мењати током дужег периода њиховог живота (а не само у формативном периоду) с обзиром на то да зависе од промена у социокултурној средини. Иако се ови налази морају примењивати врло пажљиво, и упитно је у којој мери се могу примењивати на неемигрантску популацију, ипак на неки начин доказују да је социјализација вредности, као и њихова адаптација, целоживотни процес.

⁵⁰ Узорак је чинило 115 припадника казахстанске дијаспоре и 103 неемиграната који су чинили контролну групу. У оквиру истраживања коришћен је Шварцов упитник о вредносним оријентацијама (Schwartz, 1992), и модификована Рокичова (Rokeach, 1973) техника за анализу вредности.

⁵¹ Користио је податке добијене у пет кругова Европског друштвеног истраживања (енг. *European Social Survey – ESS*) у периоду од 2002–2010. Подузорак миграната чинило је преко 11 хиљада испитаника, који су бирани на основу два критеријума: не живе у земљи у којој су рођени и рођени су у земљама које су биле обухваћене Европским друштвеним истраживањем како би било могуће упоређивати њихове резултате са резултатима и земаља у којима живе и земљама рођења. У оквиру овог истраживања коришћен је скраћени Шварцов упитник о базичним вредностима (енг. *Portrait Values Questionnaire – PVQ*).

Значај проматрања феномена миграција са културолошког становишта

Проматрање феномена миграција из културолошке перспективе даје нам могућност да разумемо значај социјалних и културних фактора који утичу како на процес миграције, тако и на саме мигранте. Вредности и вредносне оријентације су једна од најважнијих одредница културолошких садржаја ужег и ширег социјалног окружења појединца. Оне представљају садржаје социјализације, стандарде самоодређења и одређења различитих аспеката нашег живота којима се као појединци прилагођавамо (Франческо, 2014). Научници већ дуго схватају да вредности имају огроман утицај на доношење одлука и понашање као што је, на пример, однос према браку, деци, разводу, родитељским односима, начинима живљења, међугрупне односе, родне улоге, гласање, конзументско понашање и бројне друге елементе социјалног, културног и економског живота (Williams et al., 2014).

Ако имамо у виду да друштвени услови у којима људи одрастају и живе утичу на однос људи према појединим вредностима, као и на формирање њиховог вредносног система и преферирање одређених стилова живота, тиме ова област постаје посебно значајна за истраживање (Лазаревић, Јењетовић, 2001). Мигранти и њихова интеракција са људима у земљама дестинације и са људима из земље порекла могу бити један од најјачих катализатора друштвених промена, како у земљи дестинације, тако и у земљи порекла. Због тога је разумевање вредносних оријентација миграната и начина на који се оне мењају кључно не само због добробити самих миграната, већ и због разумевања друштвених промена уопште (Williams et al., 2014).

Наиме, осим што су једна од основних карактеристика личности, вредности су уједно и показатељи и предиктори стања у друштву (Франческо, 2014). Ако се ова проблематика постави у шири контекст друштвених догађања и промена у друштвено-економском окружењу онда упознавање са вредностима и вредносним оријентацијама добија и општедруштвени значај. На основу сазнања о њима можемо разумети како свет функционише, који фактори могу бити моћни изазивачи промена, којим стварима треба тежити, а које избегавати, као и праве начине да се то оствари (Williams et al., 2014).

Проучавање промена вредности и вредносних оријентација није лако. Да би се дошло до поузданих и валидних података овај тип истраживања захтева дугорочну посвећеност, лонгитудиналне студије, те врло пажљив одабир популације укључене у истраживање. Охрабрујућа су сазнања да постоје и да се ради на иновацијама које се тичу инструмена-

та за мерење вредности и начина на који се различите групе миграната прилагођавају различитим ситуацијама. Иако истраживање ове области није једноставно, резултати истраживања би могли дати основу за развијање квалитетније јавне политике за бољу акултурацију и побољшање интеркултуралних односа (Berry, 2005), нарочито међу оним групама код којих је проблем прилагођавања посебно изражен (нпр. избеглице). Неке државе (као што су Канада и Аустралија) на том трагу су развиле мултикултурални модел држављанства и промовишу га као службену политику (Castels, 1995).

Такође, они би допринели и развоју теоријских приступа који би могли даље допринети разумевању друштвених промена уопште. Научни одговори за сада немају форму која би нам омогућила довољан степен прецизности па су даља истраживања од кључног значаја јер у недостатку концептуалне јасноће и емпиријских фундамената, лоше креиране политике могу створити више социјалних и психолошких проблема, него што их могу решити. Наиме, иако примењена истраживања имају своје функције, могу водити ка фокусирању на површне и бирократски дефинисане проблеме. Притисак да се дође до резултата који ће бити значајни за креирање мера и политике према миграцијама, емигрантима и имигрантима, не би требало да нас одвуче од веома значајног развоја концепата и теоријских приступа који би могли да унапреде корпус знања друштвених наука и пруже солидну базу за разумевање миграција као примарног циља, а уједно и за креирање адекватних политика (Portes, 1997).

Оно што је сигурно јесте да је културни диверзитет, услед савремених миграторних токова, чињеница која карактерише савремено друштво. Зато, како Бери (Berry, 2005) истиче, проналажење начина за међусобно функционисање и живот свих представља изазов, али и прилику за све, како за грађане, тако и научнике.

Закључак

Проучавање вредности и вредносних оријентација миграната је значајно из више разлога. Вредности и вредносне оријентације су једна од најважнијих одредница културолошких садржаја социјалног окружења појединца. Оне представљају оријентире, на основу којих људи знају шта треба, а шта не треба да чине, те како да се прилагоде животу у одређеној средини. То их чини важним предметом проучавања. Њихово разумевање омогућава разумевање света. Савремено друштво карактерише културни диверзитет који настаје као последица савремених миграторних токова. Све већи број миграната води двоструке или троструке

животе. Веома често они говоре два или више језика и прилагођени су животу у различитим културним, политичким и социјалним срединама. Разумевање вредносних оријентација миграната и начина на који се оне мењају могло би дати основу за развијање квалитетније јавне политике за бољу интеграцију и акултурацију, за побољшање интеркултуралних односа и развој мултикултуралних друштава. С обзиром на то да су вредности и вредносне оријентације и показатељи и предиктори стања у друштву, осим што би њихово проучавање било кључно за добробит самих миграната, допринело би и развоју теоријских приступа који би могли даље допринети бољем разумевању друштвених промена уопште.

Литература

- Аларгић, Д. Ђ. (2012) „Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника Војске Србије“, докторска дисертација. Београд: Филозофски Факултет, Универзитет у Београду.
- Бешић, М. (2014) *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ, Компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*. Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Чигоја штампа.
- Голубовић, П., Кицошев, С. (2004) *Геодемографија*. Ниш: Природно–математички факултет.
- Динић, Ј. (2016) „Неки покушаји теоријског систематизовања социо-економских узрока миграција у савременом друштву“, у: *Становништво југоисточне Србије, књига 5, Одлив мозгова: узроци и последице по национални развој и идентитет*, зборник радова. Ниш: САНУ, Универзитет у Нишу.
- Ковачевић, И., Крстић, М. (2011) „Између историје и савремености: антрополошко проучавање гастарбајтера у 21. веку“. *Етноантрополошки проблеми* VI (4): 969–982.
- Костић, М. (2011) „Културни идентитет Српске дијаспоре у Канади“. *Теме* XXXV (4): 1257–1270.
- Кузмановић, Б. (1995) „Уводна разматрања за истраживање промена вредносних оријентација младих у Србији“. *Психолошка истраживања* VII: 9–15.
- Куљић, Т. (2007) „Проблем генерација: Настанак, садржај и актуелност огледа Карла Манхајма“. *Социологија* XLIX (3): 223–248.
- Лазаревић, Д., Јањетовић, Д. (2001) „Вредносне оријентације студената будућих васпитача: стабилност или промена“. *Зборник Института за педагошка истраживања* XXXV: 289–307.

- Маринковић, Д., Ристић, Д. (2012) „Наслеђе историзма у Манхајмовој социологији знања“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVII*(2012): 103–124.
- Микановић, Б. (2013) „Вредносне оријентације ученика основне школе у слободном времену“. *Синтезе IV*: 53–69.
- Павловић, З. (2009) „Социопсихолошка анализа Инглхартовог концепта вредности самоизражавања“. *Примењена психологија II*(2): 149–166.
- Пантић, Д. (1990) *Промене вредносних оријентација младих у Србији*. Београд: Институт друштвених наука.
- Пантић, Д. (2003) „Будућност транзиције у Србији зависно од промена вредности“ у: *Промена вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*. Београд: Fridrieh Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Либра.
- Пантић, Д. (2005) „Да ли су вредности бивших комунистичких земаља сличне?“ *Зборник Матице српске за друштвене науке, CXVII-CXIX*: 49–69.
- Петровић, Ј., Зотовић, М. (2012) „Адолесценти у Србији: у трагању за новим вредностима“. *Теме XXXVI*(1): 47–66.
- Предојевић-Деспич, Ј. (2009) „Мигрантске мреже – незаобилазна перспектива у проучавању савремених међународних миграција“. *Социолошки преглед XLIII*(2): 209–229.
- Рот, Н. (2003) *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Рот, Н., Хавелка Н. (1973) *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*. Београд: Институт за психологију и ИДН.
- Стјепановић-Захаријевић, Д., Гавриловић, Д. (2009) „Идентитети и породичне вредносне оријентације на Балкану“. *Социологија LI*(1): 23–40.
- Требјешанин, Ж. (2004) *Речник психологије*. Београд: Стубови културе.
- Франческо, М. Л. (ур.) (2014) *Вредносне оријентације младих у Војводини: стање и перспективе. Уводна реч*. Нови Сад: ФППС.
- Хавелка, Н., Кузмановић, Б., Попадић, Д. (1996/1997) *Методе и технике социјално-психолошких истраживања*. Београд: ДПС, Центар за примењену психологију.
- Шрам, З. (2003) „Вриједносне оријентације и структура личности – релације на средњошколском узорку завршног разреда“, *Педагогија XLI*(3-4): 91–114.
- Antecol, H., Bedard, K. (2006) “Unhealthy assimilation: why do immigrants converge to American health status levels?”. *Demography XLII*(2): 337–360.

- Bardi, A., Buchanan, K.E., Goodwin, R., Slabu, L., Robinson, M. (2014) "Value stability and change during self-chosen life transitions: self-selection versus socialization effects". *Journal of Personality and Social Psychology* CVI(1): 131-147
- Bardi A., Goodwin R. (2011) "The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators". *Journal of Cross-Cultural Psychology* XLII: 271-287.
- Bardi A., Lee J. A., Hofmann-Towfigh N., Soutar G. (2009) "The structure of intraindividual value change". *Journal of Personality and Social Psychology* XCVII: 913-929.
- Bell, B. (2014) *Crime and immigration. Do poor labor market opportunities lead to migrant crime?* IZA World of Labor, 33. Available at: <https://wol.iza.org/uploads/articles/33/pdfs/crime-and-immigration.pdf>
- Bennett, M. J. (2004) "Becoming interculturally competent. Final Draft.", in: *Toward multiculturalism: A reader in multicultural education*. Newton, MA: Intercultural Resource Corporation. Available at: http://www.idrinstitute.org/allegati/IDRI_t_Pubblicazioni/1/FILE_Documento.pdf
- Berry, J. W. (1997) "Immigration, Acculturation, and Adaptation". *Applied Psychology: an international review* XLVI(1): 5-68.
- Berry, J. W. (2002) "The Psychology of Immigration". *Journal of Social Issues* LVII (3): 615-631.
- Berry, J. W. (2005) "Acculturation: Living successfully in two cultures". *International Journal of Intercultural Relations* XXIX: 697-712.
- Bhugra, D. (2004a) "Migration and mental health". *Acta Psychiatr Scand* CIX: 243-258.
- Bhugra, D. (2004b) "Migration, distress and cultural identity". *British Medical Bulletin* LXIX: 129-141.
- Bhugra, D., Becker, M. A. (2005) "Migration, cultural bereavement and cultural identity", Special article. *World Psychiatry* IV(1): 18-24.
- Castels, S. (1995) "Multicultural Citizenship", Research Paper No. 16, 1995-96. Department of the Parliamentary Library. Available at: <https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp16.pdf>
- Cheng, C. (2000) "Acculturation and cultural value orientations of immigrant Chinese Americans; Effects on body image, aesthetics for appearance, and involvement in Dress", Doctoral Dissertation. Iowa: Iowa State University Ames.
- Gomez, A.S., Rothe, E. M. (2004) *Value orientations and opinions of recently arrived Cubans in Miami*. Miami: Institute for Cuban and Cuban-American Studies, University of Miami.
- Goodwin, R., Polek, E., Bardi, A. (2012) "The temporal reciprocity of values and beliefs: A longitudinal study within a major life transition". *European Journal of Personality* XXVI: 360-370.

- Grečić, V. (2003) *The Economic Impact of Migration Flows: Sustainable Development of the Republic of Serbia and Emigration*. Beograd: Institut za međunarodnu privredu.
- Hansen, N., Postmes, T., Tovote, K. A., Bos, A. (2014) "How Modernization Instigates Social Change: Laptop Usage as a Driver of Cultural Value Change and Gender Equality in a Developing Country". *Journal of Cross-Cultural Psychology* XLV(8): 1229–1248.
- Hills, M. D. (2002) "Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory". *Online Readings in Psychology and Culture* IV(4). Available at: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1040>
- Hofstede, G. (1991) *Cultures and Organizations – Software of the Mind*. London: McGraw Hill. Available at: http://globalsociology.ucoz.ru/_ld/0/2_CulturesandOrga.pdf
- Ingelhart, R., Baker, W. (2000) "Modernisation, cultural change, and the persistence of traditional values". *American Sociological Review* LXV: 19–51.
- Portes, A. (1997) "Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities". *International Migration Review – Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans* XXXI(4): 799–825.
- Rudnev, M. (2014) "Value Adaptation Among Intra-European Migrants: Role of Country of Birth and Country of Residence", *Journal of Cross-Cultural Psychology* XLV(10): 1–17
- Sakhiyeva, F. A., Berdibayeva, S. K., Atakhanova, G. M., Belzhanova, A. Z., Berdibayev, S. K. (2015) "Features of the value orientations of Kazakhs living abroad". *Review of European Studies* VII(6): 317–324.
- Schwartz, S. H. (1992) "Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries", in: *Advances in experimental social psychology* 25, New York: Academic Press.
- Warner, J. A. (2005) "The Social Construction of the Criminal Alien in Immigration Law, Enforcement Practice and Statistical Enumeration: Consequences for Immigrant Stereotyping". *Journal of Social and Ecological Boundaries* I(2): 56–80.
- Weaver, G. R., (1999) "American Cultural Values". *Kokusai Bunka Kenshu (Intercultural Training)*, Special Edition: 9–15.
- Williams, N. (2009) "Education, gender, and migration in the context of social change". *Soc Sci Res.* XXXVIII(4): 883–896.
- Williams, N. E., Thornton, A., Young-DeMarco, L. C. (2014) "Migrant Values and Beliefs: How Are They Different and How Do They Change?" *Journal of Ethnic and Migration Studies* XL(5): 796–813.
- Williams, R. M. Jr. (1974) "Review: The Nature of Human Values. By Milton Rokeach". *Political Science Quarterly* LXXXIX(2): 399–401.
- Živković, I. (2010) "Prikaz: Ivana FERIĆ, Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologijski pristup, Alinea, Zagreb, 2009", *Diacovensia: teološki prilozi* 18(2), 425–427.

Jelena Dinić

THE IMPORTANCE OF THE STUDY OF MIGRANTS'
VALUES AND VALUES ORIENTATIONS

Summary: Migration is a phenomenon as old as human society. However, today this phenomenon gets completely new dimensions. Contemporary society is characterized by global migration flows that include a wide range of countries of origin, transit, destinations, as well as the most diverse groups of migrants. The main objective of this paper is to emphasize the importance of studying this phenomenon from a cultural perspective, primarily through the analysis of values, value orientations and their change. Values have a tremendous impact on decision-making and individual behavior. By following them, people know what they should and shouldn't do and how to adapt to life in a certain environment. Recent studies show that values are not as stable as previously thought, so in addition to being one of the basic characteristics of personality, they can also be indicators and predictors of the situation in a society. For this reason, understanding the values and value orientations of migrants and the way in which they change is crucial, not only for the benefit of migrants themselves, development of a multicultural environment and the growth of interethnic and religious tolerance throughout the world, but also for the understanding of social changes in general.

Keywords: Migration, Values, Value Orientation, Contemporary Society.